

BİR ONTOLOJİK GÜVEN(SİZ)LİK ALANI OLARAK ÇEVRE VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Mevcut meteorolojik verilere göre içinde bulunduğumuz 2023 yılı Temmuz ayı Türkiye ve Avrupa'da sıcaklık rekorlarının kırıldığı bir zaman dilimine işaret ediyor. Üstelik kurak geçen bahar nedeniyle yeterli su kaynaklarının azalması durumu da başta metropol ve büyükşehirler olmak üzere insan yaşamını tehlikeye atabilecek düzeye gelmiş durumda.

Dr. Aykut KARAHAN

Yine içinde bulunduğumuz yaz aylarında artan orman yangınları sadece Türkiye açısından değil Avrupa ve Amerika gibi gelişmiş bölgeler için de ciddi bir mesele haline gelmiştir. İşte bütün bu ve bununla ilişkili çevre sorunları insanlığın doğaya verdiği zararlar neticesinde, insanın ontolojik güvenlik sorunuyla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle başta Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği olmak üzere birçok ulus üstü kurum ve organizasyonlar çevre, sürdürülebilirlik ve bunlarla ilişkili politikalara eğilmek durumunda kalmıştır. Ancak bu ontolojik güven(siz)lik halinin arka planında ise modern bilimin de kurucu paradigması olan modern epistemolojik bakış açısı ve onun Batı tekniği ile birleşmesiyle emperyal bir boyut kazanarak hem doğanın hem de insanın varlığını tehdit eder boyuta gelmiş olmasındır.

ONTOLOJİK GÜVEN(SİZ)LİĞİN EPİSTEMOLOJİK ARKA PLANI

Modern dünyayı kuran bilgi kuramı dini/teolojik boyutu ihmal eden, rasyonel akıl diye ifadelendirilen ilke demeti üzerinden

"Modern dünyayı kuran bilgi kuramı dini/teolojik boyutu ihmal eden, rasyonel akıl diye ifadelendirilen ilke demeti üzerinden şekillenmiştir."

şekillenmiştir. Bilimsel boyutunun bilim devrimi diye kavramsallaştırılan ve en önemli sembol ismi olarak da Newton olarak görülen bir sürece işaret etmektedir. Burada doğaya, insana ve evrene klasik dünyadan kopuş olacak şekilde yeni bir biliş ve duyuş tarzı geliştirildi. Bu nedenle de yeni bir episteme ortaya çıktı. Terim anlamı olarak farklılık arz eden bir kavramdır. İngilizce konuşan biri, epistemology terimiyle genel olarak felsefenin özel bir dalı olan bilgi teorisine atıfta bulunurken; Fransızca konuşanlar ise bu terimi daha ziyade bilimsel teorilerin incelenmesini belirtmek için kullanmaktadırlar. Aslında Pierre Jacob'un haklı olarak belirttiği gibi bu iki anlam etimolojik bakımdan doğrudur.

Zira "Yunanca ('kanaat'anlamına gelen doxa kelimesinin karşıtı olan) episteme (bilgi) kelimesi kimi kez 'bilim' kimi kez de 'bilgi' olarak tercüme edilebilmektedir." Bu anlamın ikisi de çok genel olarak epistemolojinin, bilimsel bilginin teorisi olduğu söylenerek bağdaştırılabilmektedir. Sözlük anlamı olarak ise pratikten ayrı kuramsal bilgi olarak ele alınır (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2008:483). Bir başka açıdan da episteme Platoncu manada ezeli ve ebedi değişmez hakikatin bilgisi

1 Dr. Aykut Karahan, Bağımsız Araştırmacı.

olarak deneyimle değişmeyen bilgi türü olarak ele alınır (Cevizci, 2005:637). Genel olarak düşünülecek olursa epistemeden kaynaklı epistemoloji bir alanda bilimsel olarak üretilen bilginin kuramsal temellerini araştırmak demektir. Bu manada modern bilimlerin de ortaya çıktığı ona kaynaklık eden modern epistemoloji bilim devrimi sürecinde doğayı ve insanı ve hatta evreni bu yeni bilme tarzı ile ele almak manasına gelmektedir. Geleneksel yaklaşıma göre, Yunan felsefesini temel alan ve 17. yüzyıla kadar devam eden anlayış, insanın doğayla ilişkisini bilgi üzerinden kurabileceğini vurgulamaktadır. Ancak moderniteyle birlikte bu paradigma değişmiştir. Modern düşünce, insanın doğa ile ilişkisinin asıl öznesi olduğunu savunur. İnsan, doğa ile olan ilişkisinin kurallarını belirleyerek ve her türlü bilgiyi açıklığa kavuşturma hakkını ve egemenliğini elde ettiğini düşünür.

Bu dönemde, tüm toplum ve fizik bilimleri bu temel varsayıma dayalı olarak çalışır. Modern düşünceye göre, insanın güçlü sezgi ve zihinsel yetenekleri, doğanın işleyişini anlama ve yönetme kabiliyetine sahiptir. Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler, doğayı daha iyi anlama ve kontrol etme arzusunu güçlendirir. İnsan, doğayı keşfetme

ve anlama çabalarıyla birlikte kendini doğanın üstünde konumlandırır ve çevresini etkileme gücünü artırır. Ancak, geleneksel düşüncenin temelinde ise insanın sınırlı olduğu ve doğayı tamamen anlama gücüne erişemeyeceği düşüncesi yatar. Doğanın karmaşıklığı ve sınırları nedeniyle insanın her şeyi tam anlamıyla bilemeyeceği kabul edilir. Bu anlayış, insanın mütevazı olması gerektiğini ve doğa ile uyum içinde yaşamının önemini vurgular. Geleneksel düşüncede, insanın doğayı tahakküm altına alma çabaları yerine, doğayla uyum içinde var olma ve onunla uyumlu bir şekilde yaşama önceliklidir.

Günümüzde, insan-doğa ilişkisi konusundaki tartışmalar ve yaklaşımlar hala devam etmektedir. Bazı bilim insanları ve çevre aktivistleri, insanın doğayla bütünleşik bir şekilde yaşaması gerektiğini ve doğayı anlama çabalarının da bu uyum içinde olması gerektiğini vurgularken, diğerleri ise bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin doğayı daha iyi anlama ve yönetme konusunda önemli bir rol oynayabileceğini savunmaktadır. Sonuç olarak, insan-doğa ilişkisi karmaşık ve sürekli değişen bir konu olarak önemini korumaktadır.

EMPERYALİST EPİSTEMOLOJİ

Emperyalizm kavramı özellikle Batı dünyasının başta Afrika ve Ortadoğu olmak üzere dünyanın büyük bir bölümünü hem doğal kaynakları hem de insan kaynağı olarak sömürmesi anlamında kullanılmaktadır. Zira daha önceki kadim geleneklerde doğa insanın doğal bir uzantısı ve onun organik bir parçası olarak görülürken insan da her ne kadar Tanrı tarafından efendi olarak yaratılmış olsa dahi hikmeti gereği insanı da onun bir parçası kıldığı düşüncesi hakimdir. Doğayı bakışın kadim dönemden nasıl radikal bir biçimde koştununun en güzel misali kadim geleneklerin neredeyse tamamı doğayı “anne” olarak görür ve bir anneye gösterilen saygı çerçevesinde hareket ederken; Bacon’la ifadesini bulan Newton ile mekanik bir karaktere bürünen yeni bilim anlayışı doğayı mekanik bir cansız nesnelere, formüller, nicelikler alanı olarak görmeye başlamıştır. Klasik dönemde hangi medeniyet havzasına bakarsanız bakın doğa insanın bir anne olarak saygı duyduğu ve kendisiyle birlikte var olduğu bir alan

olarak görülürdü. Oysa modern düşüncede insan, doğaya rağmen varoluşunu sağlayan bir varlık olarak görülmeye başlanır. Klasik geleneklerin doğa ile kurduğu ilişkide o kadar benzer noktalar vardır ki. Mesela, Cicero 2000 yıl önce dünyanın akıl sahibi ve yaşayan bir varlık olduğunu düşünürken; ondan yaklaşık 10 asır sonra hem de Müslüman bir filozof olan Farabi’de benzer şekilde felekleri akli ve nefsi olan bir canlı organizma olarak kabul etmiştir. Romalı filozof Seneca’da, yeryüzünü yaşayan bir canlı olarak kabul etmektedir. Bütün bu kadim filozoflar ve onların ortaya koyduğu düşünce çerçevesi doğayı da tıpkı insan gibi canlı, nefsi ve ruhu olan bir varlık olarak görmüşlerdir (Aslan, 2011:39-49). Çin’de ve Hint’te de benzer görüşleri bulmak hiç zor değildir. Gerek Konfüçyizm ve Budizm gerekse de Hinduizm gibi dini/ahlaki kavrayışlar doğayı canlı ve ruhu olan hatta insanların ruhundan parça olan bir alan olarak görmüşlerdir (Uslu, 2021:443-468). Öyleki Çin ve Hint medeniyet havzaları tüm canlı aleminin doğa da dahil olmak üzere

bir bütünselliğin farklı yansımaları olduğu gerçeğini hala muhafaza etmektedirler (Capra, 1991:64-72).

Emperyalizm; bilim devrimi, aydınlanma felsefesi sonrasında sanayi devrimi ve teknolojik gelişmeler neticesinde bugün sömürünün biçimi ve mahiyeti değişmiş olsa bile devam eden bir süreçtir. Bu sömürü sürecinin bir zihniyet olarak ilk en parlak ifadesini ise 16.yy'da yaşamış olan İngiliz filozof F. Bacon'a atfedilen "bilgi güçtür" anlamında kullandığı Latince deyimde tam olarak yerini bulur. Zira bu bilgi bir sömürü aracı olarak önce doğaya sonra ise insana yönelecek ve günümüzde ise kullanabileceği

her şeye yönelmiş olan bir zihniyetin işaretidir. Öyle ki bu bakış doğaya ilk yöneldiği andan itibaren, doğayı bir matematiksel formüllerle inşa edilebilecek bir nesne olarak görmeye başlayacaktır. Bu dünya düşünce tarihinde ilk defa karşılaşılan bir zihni çerçevedir. Nitekim doğaya bakıştaki radikal kırılmanın işaretini yazılan eserlerin isimlerinde dahi görmek

mümkündür. Mesela bilim devriminin öncü ismi olarak kabul edilen Newton Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri kitabı bunu doğrular niteliktedir. Doğa artık matematiksel bakışla ve birtakım formüller ile sırrının ifşa edileceği bir nesne alanına dönüşmeye başlamıştır. Nitekim yine Bacon'da en veciz ifadesini bulabileceğimiz bu düşünüş biçiminde doğa vahşi bir alan ve o nedenle de önce kontrol altına alınmalı sonra da boyun eğdirilmelidir (Bacon, 2012:120). Bugün geldiğimiz noktada bu boyun eğdirme süreci birçok çevre sorununa rağmen devam etmektedir. Klasik dünyada insan toprağı sürer, ekip, biçer ondan mahsul alırdı. Amacı ona zarar vermek değildi. Yukarıda da doğa tıpkı bir anne gibi insanoğlunu besleyip büyüttüğüne inanılırdı. O nedenle nasıl ki bir insan akli melekeleri yerinde ise annesine zarar vermeyi aklından bile geçirmese doğaya

"Her şey maddenin sadece bir birimidir. Maddi birimde ne özgünlük ne de kimlik bir anlam ifade eder, yalnızca fizik yasalarına tabiiyet önemlidir."

karşıda tavrı ayındır. Sadece ondan beslenip, rızkını elde etmek maksatlı olarak ondan istifade ederdi. Ancak modern dönem ile ve düşünüş çerçevesi ile doğa sömürülecek bir alan olarak görülmeye başlandı. Çünkü o artık saygı duyulması gereken bir anne hükmünde değil; sırlarının ifşa edilmesi, kontrol edilmesi ve boyunduruk altına alınması gerek bir yer/nesne olarak görülüyordu. Tabiki bu süreç birdenbire olmasa da çerçeve olarak 17.yy'dan itibaren oturduğunu söyleyebiliriz. Aksi yönde düşünen düşünürler olsa dahi bu istisnai bir durum olarak kalıyordu (Henry, 2012:217-249). Artık varlık anlaşılmayı bekleyen

bir alan değil üstünlük kurulması gereken, ihtiyaçların karşılanmasında sonuna kadar tüketilmesi gereken bir alan olarak görülmektedir (Collingwood, 1999:146).

Bu bakış açısı doğaya mutlak manada hükmedecek emperyal bir gözle bakması kaçınılmaz bir sondu. Doğadan insana yönelecek olan bu zihni çerçeve kendini adeta tek medeniyet kodu olarak dayatacak güçlü

emperyal bir düzen inşa etme yoluna gitmiştir. Ötekine hayat hakkı tanımayacak düzeyde dünyanın tekdüzeleştiği² bir düzene gelinmiş oluyor. Bu materyalist/ mekanik tasavvur, yukarıda da değindiğimiz üzere, her şeyi aynı mekanik bilimsel yasalar tarafından yönetilen maddeden ibaret sayar. Çinli ya da Mısırlı, Doğulu ya da Batılı insan, yıldızlar, ağaçlar ya da böcekler, her şey maddenin sadece bir birimidir. Maddi birimde ne özgünlük ne de kimlik bir anlam ifade eder, yalnızca fizik yasalarına tabiiyet önemlidir (Messiri, 1997:23).

Ancak tabii özellikle doğa bilimlerinde yaşanan hızlı dönüşüm ve ardı ardına yaşanan keşifler ve insan hayatını kolaylaştıran teknolojik icatlar 19.yy. sonu

² Thomas Bauer'ın kitabının ismi. Bütün bilme ve anlama biçimlerinin dışlandığı dünyaya sadece Batı'nın dayattığı gözlükler ile bakılmasını ifade eden kavram. Daha detaylı bilgi için Bknz. Thomas Bauer, Dünyanın Tekdüzeleşmesi.

20.yy başında sosyal bilimcileri de aynı metotları benimsemek gerektiği kanaatinin büyük ölçüde paylaşılmasına sebep oldu. Ancak 20.yy başında doğa ve fen alanlarında özellikle kuantum fiziği ile Newton mekaniğinin belli alanlarda geçersiz olduğu düşüncesi ve yine nedenselliğe dayalı zorunlu bilginin bir zorunluluk olamayacağını ortaya koydu. Bu durum sosyal bilimlere de yansdı. Özellikle aklın zaferi ile sosyal alanda her şeyin çözüleceğini dolayısıyla artık savaşların yaşanmayacağı düşüncesi de geçersiz olmuştur. Üstelik bu geçersizlik 20.yy'ın ilk yarısında insanlık tarihinin yaşadığı en büyük iki savaşın yaşandığı yüzyıl olarak da korku ve şüphenin yoğunlaşmasına sebebiyet verdi. Siyasi ve sosyal alanda büyük çalkantılara sahne olan, Marx'ın "ekonomi-politiği", Weber'in "toplumu", Freud'un "insan"ı çözümlenmeye çalıştığı bu geçiş sürecinde yeni bir devrimin arifesinde bulunan doğa bilimleri de kendi iç bunalımını aşmaya çalışıyordu. 19. yüzyılın geleceğe umutla bakan pozitivist dünyası, muhtemel bir bunalımın, matematiksel-fiziksel yöntemlerle açıklanmasında zorluklar yaşanan iktisat, sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerde tezahür etmesini öngörüyordu. Özellikle, mekanik

süreçlere tam olarak indirgenemeyen ekonomi ve psikoloji gibi disiplinlerde mekanikçi uygulamalar hayal kırıcı sonuçlar doğurmuştu. Uygarlığın Huzursuzluğu kitabında Freud, nesiller boyu gelişen bilim özellikle fizik ve doğa bilimlerindeki gelişmeyle insanoğlu büyük ilerlemeler katetmesine rağmen geline nokta bu ilerlemenin insanoğlunu daha mutlu yapmadığını far etmeye başlamış olmasıdır (Freud, 2022:29-30). Hatta bu doğa kuvvetlerine hâkim olmak o kadar ileri bir noktadadır ki; insanoğlu birbirini yok etmenin eşiğine gelmiş bulunmaktadır. Freud bu cümleleri 20.yy başında söylerken bugün daha tekinsiz bir dünyada ontolojik bir güven duygusundan mahrum bir insanlık haliyle karşı karşıyayız. Elbette bundan çevrede kat be kat payını almaktadır.

SONUÇ

Bütün bunlara rağmen doğanın son sürat sömürülmeye devam edilmesi süreci insanlık tarihinin ontolojik varoluşunu tehdit eden ve kaygı uyandıran bir hal almıştır. Bu tehdit bilimsel olarak kanıtlanan ve dünya yüzeyinde adeta canlılığı yok eden göktaş patlaması ya da volkanik patlama gibi dışarıdan ya da doğal olaylar neticesinde

yaşanan bir süreç değil tam tersine insanın kendi yarattığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün buzulların her yıl daha fazla eriyor olması neticesinde okyanus ve deniz seviyesinin artması buna paralel olarak tarım arazilerinin azalması; ormanlık alanların özellikle de dünyanın en büyük orman arazisi olan Amazon Ormanlarındaki dramatik yok oluş süreci yine her yaz dönemi yaşanan büyük orman yangınları, kış aylarında büyük metropollerde yaşanan ve insan sağlığını etkileyen hava kirliliği ve yine büyük şehirlerdeki gürültü ve stresli yaşamın insan psikolojisi üzerindeki olumsuz etkiler bir çırpıda sayılabilecek bu emperyal sömürü düzeninin çevre boyutu ile insana verdiği zararın dehşetini açıklamaya yeter de artar bile. 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve binlerce insanımızın ölümüne yol açan Maraş Depremi dahi depreme dayanıksız binaların yanı sıra yerleşime açılmaması gereken verimli tarım arazileri olan ovalarda yerleşimin yapılması nedeniyledir. Ülkemizde bugün şehirler maalesef verimli tarım arazisi olan ovalarda yeni yerleşim yerleri açarak büyümektedirler. Bursa şehri buna en güzel örnektir. Bursa Osmanlı zamanında daha dağlık yüksek alanlarda konuşlu bir şehir iken bugün büyük çoğunluğu verimli bir tarım arazisi olan Bursa Ovasında yaşayan bir büyükşehir olmuştur. Bu doğayı ve insanı tahrip eden sömürü düzeni arkada yatan epistemoloji değişmeden kolay kolay değişmeyecektir. Bu çevre ve insani felaketleri anlatan birçok film çekilmektedir son yıllarda. Nitekim 2022 yılında bir Amerikan yapımı olan Don't Look Up isimli filmde dünyaya çarpmakta olan bir göktaşı tespit edilir ve Amerikan başkanına bu durum aktarılır. Bilim adamlarını seçim sürecinde de bulunduğu için ciddiye almayan başkan daha sonra büyük bir sömürü düzeni kurmuş olan büyük bir teknoloji şirketinin çalışmalarında bu göktaşında önemli

miktarda değerli madenlerin bulunduğunu öğrenir. Bu nedenle de onu parçalara ayırarak içindeki değerli madenlerin çıkarılmasını insanların hayatından daha çok önemser. Hatta seçim kampanyasında bunu artık dünyadaki yer altı madenlerini kullanmayacağız gibi oldukça da çevreci bir dille reklam kampanyasına dönüştürür. Oysa gerçekler oldukça farklıdır. Başta Amerikan sinema sektörü olmak üzere 2000'li yılların başından bu yana çevre ve iklim krizi ve ekoterrorizm ile ilgili 20'ye yakın film çekilmiştir. Bütün bu filmler insanoğlunun geldiğimiz noktada bu düzenin sürdürülebilir olmadığını görmesine yarar mı bilinmez, ancak içinde bulunduğumuz yaz aylarının sıcaklık rekorları kırdığı ve orman yangınları, barajlardaki doluluk oranlarının dip yapmış olması bir gerçeklik olarak kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, İ. (2011). Çağdaş Doğa Düşüncesi, İstanbul: Küre Yayınları
- Bacon, F. (2012). Novum Organum, Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler, S. Önal (çev.), İstanbul: Say Yayınları
- Capra, F. (1991). Fiziğin Taosu, Aydın Arıtan (çev.), Arıtan Yayınevi
- Cevizci, A. (2005). Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayıncılık
- Collingwood, R.G. (1999). Doğa Tasarımı, Kurtuluş Dinçer (çev.), İstanbul: İmge Kitabevi
- Freud, S. (2022). Uygarlığın Huzursuzluğu, Leyla Uslu (çev.), İzmir: Cem Yayınevi
- Güçlü, A. Uzun, A. Uzun, S. Yolsal, Ü.H. (2008). Felsefe Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Henry, J. (2012). Bilimsel Düşüncenin Kısa Tarihi, Ayşe Mine Şengel (çev.), Ankara: Akılçelen Kitaplar
- Messiri, A. (1997). "The Dance of the Pen, The Play of the Sign: A Study in the Relationship Between Modernity, Immanence and Deconstruction" The American Journal of Islamic Social Sciences, Sayı 14, Güz 1997, 1
- Uslu, A. (2021). Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi Cilt I, İstanbul: Yordam Kitap